

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel A210 Valle kirke Konservering av lerretsmaleriet «Christian IVs syn»	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 9/2015	Publiseringsdato 04.03.2016
	Prosjektnummer 15621285	Oppdragstidspunkt 2013-2015
	Forsidebilde Maleriet etter behandling, foto: Birger Lindstad	
Forfatter(e) Hanne Moltubakk Kempton og Elisabeth Andersen	Sider 33	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Konservering	

Prosjektleder Hanne Moltubakk Kempton
Prosjektmedarbeider(e) Elisabeth Andersen, Nina Kjølsten Jærnes
Kvalitetssikrer Merete Winness

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren

<p>Sammendrag</p> <p>Maleriet «Christian IVs syn» fra Valle kirke ble bragt til NIKUs konserveringsatelier høsten 2013. Maleriet ble grundig undersøkt, blant annet med røntgen og infrarødfotografering. Den påfølgende behandlingen omfattet festing av løs maling, rensing av smuss og gammel ferniss, forsterking av øvre oppspenningskant, riftreparasjoner, utbedring av gamle reparasjoner, kitting, retusjering og fernissing.</p>
--

Emneord Kirkekunst, lerretsmaleri, røntgenundersøkelse

Avdelingsleder

Merete Winness

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunn for prosjektet	7
2	Undersøkelser og dokumentasjon	7
3	Maleriet	8
3.1	Motiv	8
3.2	Historikk.....	8
4	Teknisk beskrivelse.....	9
4.1	Pynteramme	9
4.2	Blindramme	9
4.3	Lerret	9
4.4	Grundering	10
4.5	Undertegninger	10
4.6	Fargelag	10
5	Tilstand og tidligere behandling.....	11
5.1	Pynteramme	11
5.2	Blindramme	11
5.3	Lerret	11
5.3.1	Gamle riftreparasjoner	12
5.3.2	Nyere rifter	12
5.4	Malinglag	12
6	Oppsummering av tilstand og vurdering av konserveringstiltak	13
7	Behandling.....	14
7.1	Pynteramme	14
7.2	Blindramme	14
7.3	Lerret	14
7.3.1	Rensing av bakside	14
7.3.2	Forsterking av øvre oppspenningskant	14
7.3.3	Reparasjon av nye rifter	15
7.3.4	Bearbeiding av gamle reparasjoner	15
7.3.5	Ny oppspenning.....	15
7.4	Malinglag	15
7.4.1	Konsolidering.....	15
7.4.2	Rensing	16
7.4.3	Fernisering, kitting og retusjering.....	16
7.5	Bakplate og nytt oppheng	16
8	Anbefalinger	16
9	Litteratur.....	17
10	Vedlegg.....	18
10.1	Illustrasjoner.....	18
10.2	Kartlegging av skader før behandling	28
10.3	Behandlede områder.....	29
10.4	Produktliste	30

Figurliste

Fig. 1 Maleriet før behandling (foto: Birger Lindstad, 2013).....	18
Fig. 2 Baksiden før behandling (Foto: NIKU, 2013)	19
Fig. 3 Maleri før behandling i skarpt sidelys (Foto: NIKU, 2013)	20
Fig. 4 UV-fotografi før behandling (Foto: NIKU, 2013).....	21
Fig. 5 UV-fotografi av baksiden før behandling (Foto: NIKU, 2013).....	22
Fig. 6 Christian IVs syn, NF.1902-046. (Foto: Norsk Folkemuseum/Lone Ørskov, u.d.)	23
Fig. 7 Originale treplugger langs øvre blindrammekant.....	23
Fig. 8 Ulike spiker og plugger funnet på maleriet	24
Fig. 9 Øvre høyre oppspenningskant.....	24
Fig. 10 Pynteramme før demontering	24
Fig. 11 Øvre oppspenningskant før behandling	25
Fig. 12 Rift i lerret før behandling, baksiden	25
Fig. 13 Fjerning av gammel reparasjon i nedre høyre hjørne (sett fra baksiden)	26
Fig. 14 Nedre, venstre del av tekstfeltet før fjerning av overmaling	26
Fig. 15 Maleri etter behandling (foto: Birger Lindstad, 2015).....	27

1 Bakgrunn for prosjektet

Maleriet «Christian IVs syn» henger til vanlig i Valle kirke.¹ Det har ingen sikker datering, men antas å være malt rundt 1700 (von Achen 1988, 49-50; 2010, 86). Kunstneren er ukjent. I 2002 ble maleriet vurdert av malerikonservator Tine Frøysaker (NIKU) i forbindelse med tilstandsregistrering av kunsten i kirken (RA arkivalia). Hun skrev følgende om maleriets tilstand og behandlingsbehov:

«Øverst har lerretet løsnet fra blindrammen og har en rekke oppskallinger på grunn av for høy temperatur samt flere gamle og skjemmende reparasjoner. I tillegg er det skittent og har behov for nytt oppheng. Maleriet trenger ny kantoppspanning, konsolidering og rensing på atelier. Må prioriteres høyt hvis det ansees som kulturhistorisk viktig.»

I 2012 ble maleriet igjen vurdert av malerikonservatorene Mille Stein og Anne Apalnes Ørnhøi (begge NIKU), i forbindelse med planlegging av ulike konserveringsaktiviteter i Riksantikvarens regi. Denne vurderingen resulterte i en anbefaling om snarest mulig å behandle maleriet (Ørnhøi 2012). Maleriet ble hentet til NIKUs konserveringsatelier 29.8.2013 for undersøkelse og behandling.

2 Undersøkelser og dokumentasjon

Før behandling ble maleriet grundig undersøkt. Det var særlig viktig å finne ut om lerretet var stabilt. For å kunne velge veloverveide konserveringstiltak var det viktig å avklare maleriets endringshistorikk og skille opprinnelig utseende fra sekundære tilføyelser.

Fotograf Birger Lindstad har tatt fotografier som dokumenterer maleriet før og etter behandling. Alle andre fotografier er tatt av NIKUs konservatorer, dersom ikke annet er nevnt i billedteksten.

Maleriet ble undersøkt med mikroskop, røntgen², infrarød-fotografi (IR)³ og UV-lampe. Målet for røntgenundersøkelsen var å kartlegge lerretets tilstand på fibernivå for å finne ut om det var nødvendig å stabilisere lerretet strukturelt. Undersøkelsen gav også informasjon om tilstand og om maleteknikk (Stein 2014). IR-fotografi ble benyttet for å undersøke eventuelle undertegninger og for å undersøke om det var foretatt endringer i motivet. UV-lampe ble benyttet for å undersøke ferniss, overmalinger og annet sekundært materiale i forkant og underveis i behandlingen. Rapport fra røntgenundersøkelse og IR-fotografier oppbevares i Riksantikvarens arkiv og hos NIKU.

I tillegg til de tekniske undersøkelsene ble Riksantikvarens antikvariske arkiv konsultert. Norsk Folkemuseum og Bergen Museum ble også kontaktet med forespørsel om arkivmateriale knyttet til nært beslektede malerier i deres samlinger. I tillegg ble diverse sekundær litteratur konsultert for å finne informasjon om maleriets og motivets historikk, samt om 16/1700-tallets kunstteknologi.

¹ Valle kirke er en laftet korskirke fra 1793. Kirken er fredet (www.kirkesok.no).

² Industrial Control Machines (ICM) med Dürr Image Plate Skanner CR 35 NDT

³ ARTIST® multispectral imaging system fra Art Innovation

3 Maleriet

Maleriet er malt på lerret spent opp på blindramme og måler 94 x 70,3 x 3 cm (uten bakplate). Det er usignert og udatert.

3.1 Motiv

Maleriet viser Kristus som *smertens mann* (også kalt Ecce Homo) sittende på en kube/kasse, naken med et stort hvitt klede rundt fanget. Han er fremstilt slik han ble bespottet: iført tornekrone og et sivrør i hånden. Han har langt bølgete hår, bart og skjegg under haken, en rødgul glorie bak hodet og i høyre hånd sivet med dobbelknekk. Hodet og beina er vendt mot høyre (for betrakteren) og sivet peker mot venstre. Det renner, eller mer korrekt spruter blod fra naglesårene og fra lansesåret i siden. Kristus sitter i et rom med sjakkrutete gulv og en arkadevegg i bakgrunnen. På høyre side av bakveggen er en buenisje et trinn opp fra gulvnivået. I nisjen står en obelisk båret av tre kuler. På obelisk henger et skjold rammet inn av en laurbærkrans. På skjoldet er Christian IVs kongemonogram og ned fra skjoldet henger en elefant, ordenstegnet for elefantordenen.

Nederste del av maleriet består av et tekstfelt som beskriver det syn Christian IV fikk:

"Ao 1625. Denne gestalt er mig udi Siund den 8. December tilig om Morgen en paa det huus Rosenburg Forekommen den haan oc spaat som vor Frelsere oc Saligiørere Christus Jesus for vor skyld haver Lidt og udstaaet Da ieg gjorde min bøn til Gud for den gandske Evangeliske Kiercke"

Den nederste linjen er teksten borte. Basert på sammenligning med de tilsvarende maleriene som har intakte tekstfelt skulle det ha stått: «Anligende Nød. Christianus. 4. DG Daniæ A Norve Rex».

3.2 Historikk

Christian IV var dansk-norsk konge i 1588-1648. Midt under 30-årskrigen (1618-48), nærmere bestemt 8. desember 1625 på slottet Rotenburg i Verden, fikk han under sin morgenbønn et syn. Dette synet fikk han gjengitt i et maleri, som siden ble kopiert i flere eksemplarer helt frem til 1800-tallet i Danmark-Norge.

Det er ikke kjent når kongen lot "synet" males, men man kan anta at ikke var lenge etterpå. Første gang et slikt maleri er nevnt i skriftlige kilder er 1631 (Tollnes 1982, 4). Det tidligste bevarte maleriet av Christian IVs syn henger i dag på Rosenborg slott i København og antas å ha blitt malt rundt 1630 (von Achen 1988, 45). NIKU vet om i hvert fall 24 eksemplarer av Christian IVs syn i Norske kirker og museer, men en fullstendig oversikt foreligger ikke.

I hovedsak inneholder de norske eksemplene de samme elementene som maleriet på Rosenborg slott, men har fått noen tillegg. Originalmaleriet viser Kristus som *smertens mann*, bundet, bespottet og tornekronet, men enda ikke korsfestet. I de fleste norske maleriene, som det i Valle kirke, har Kristus i tillegg fått påmalt blod fra naglesår og lansestikk. At Kristus i flere av de norske bildene har fått blod, kan sees i sammenheng med den pietistiske strømmingen fra slutten av 1600-tallet og utover 1700-tallet. Jesus' smerter og lidelser ble vektlagt i større grad og appellerte til tidens følelsesfulle, asketiske og personlig fromhetsliv. En *imitatio pietatis* en etterliknelse eller innlevelse i Kristi liv og lidelse ble et ideal.

Et annet viktig element som kan sees i maleriet fra Valle kirke og flere av de norske bildene, er Kristian IVs kongemonogram fremstilt på et skjold plassert i buenisjen. I alt har seks av de norske malerierne en slik obelisk, og stammer antageligvis fra et felles forelegg, som nå har gått tapt (von Achen 1988, 48-50; 2010, 86).

Maleriet kom til Valle kirke som gave til sogneprest Henry Slotten i forbindelse med restaurering av kirken i 1952 (RA arkivalia: A-210). Maleriet henger vanligvis på sørveggen i koret.

4 Teknisk beskrivelse

4.1 Pynteramme

Det er usikkert om pynterammen er original. Maleriet hadde ikke spor som skulle tilsi at det har hatt en annen pynteramme tidligere, som for eksempel malingrester eller gamle festepunkter.

Pynterammen er satt sammen av smale avrundede trelister (1,4 x 1,5 x 0,5 cm). Listene var festet direkte til blindrammen med smidde spiker. Listene dekket bare øvre del av blindrammens ytterkant (Fig. 10). De hadde en tynn hvit grundering, antakelig kritt eller gips, dekket av et grått malinglag og deretter med et lag bronsemaling (ikke analysert). De samme lagstrukturene finnes også på blindrammen og på oppspenningskantene som stikker ut nedenfor den smale rammelisten. Andre malerier i «obelisk-gruppen» har samme enkle rammetype, noe som kan tyde på at rammen er original.

4.2 Blindramme

Blindrammen består av fire elementer med dimensjonene 3,5-3,8 cm i bredden og 2,5 cm i dybden. Det er ingen merker som indikerer at maleriet har hatt en annen blindramme tidligere. Det antas derfor at denne er blindrammen er original. Hjørnene er skjøtt med not og fjær, uten muligheter for utkiling av hjørnene. Under oppspenningskantene på blindrammens yttersider, er treverket umalt, så den nåværende bemalingen må ha vært utført etter at lerretet var spent opp på blindrammen.

4.3 Lerret

Lerretet er antakelig lin (ikke analysert). Det har en fin og tett toskaftsvev. Trådtettheten er på 17 x 16 tråder per cm². Tråddykkelsen er ujevn. Det ser ut som om jarekanten er bevart langs venstre langside.

Originale oppspenningskanter er bevart og formatet ser ut til å være opprinnelig. Lerretet er festet med treplugger til blindrammen (Fig. 8, D). Langs nedre kant er det 10 plugger, langs venstre side er det 11, høyre side har 11 plugger, mens øvre oppspenningskant kun var festet med tre plugger da maleriet kom inn for behandling. På 1600-tallet var det vanlig med midlertidig oppspenning av lerretet mens det ble malt, og deretter montering på en permanent blindramme etter at maleriet var ferdig (Wallert 2001, 9). Vi kan se spor av denne praksisen på mange malerier ved at malingen ikke følger blindrammekanten eller at de girlanderformede strekkdeformasjonene⁴ i lerretet ikke følger nåværende oppspenning. Dette ser ikke ut til å være tilfellet for «Christian IVs syn» og antakelig er det malt på den nåværende blindrammen. Med ett unntak følger oppspenningsgirlanderne de antatt

⁴ Oppspenningsgirlandere oppstår i lerretet når det strekkes; det oppstår et girlanderlignende mønster i lerretsveven der «spissen» i girlanderer korresponderer med spenningspunktet i lerretet der festepunktet er eller har vært. Når grunderingen påføres det strukkede lerretet «låses» mønsteret i tekstilet.

originale trepluggene: På øvre del av høyre side dekker grundering og fargelag noe mer av oppspenningskanten. På venstre side er det omvendt. En fold og et gammelt hull med primære oppspenningsgirlandre peker også i retning av at lerretet har blitt forskjøvet noe i øvre del, men dette antas å skyldes en senere reparasjon. Et annet tegn på at maleriet er malt på den nåværende blindrammen er funn av grundering og maling på øverste treplugg på høyre (Fig. 9).

4.4 Grundering

Lerretet har rød grundering. Røntgenbildene av maleriet tyder på at det er benyttet et lite røntgenabsorberende pigment i grunderingen, som for eksempel jernoksidrød (Stein 2014). Grunderingen er klemt gjennom lerretsfibrene til baksiden av lerretet der veven er åpen. Dette kan tyde på at lerretet ikke er limdrenket før det ble grundert. Grunderingen er også nokså tykk der den går ut over bildeflaten. Dette kan tyde på at den har blitt påført med en palettkniv. Det var vanlig at grunderingen ble dekket av et tynt, lett pigmentert oljeholdig lag, som hadde som funksjon å isolere grunderingen fra de påfølgende malinglagene. Dette kunne ikke observeres med det blotte øyet på Christian IVs syn, men et isolasjonslag vil best sees på tverrsnitt av malingslagene, noe som ikke ble tatt av Christian IVs syn.

Grunderingen er ikke fullstendig dekket av malinglagene og kan sees i overgangene mellom ulike elementer i maleriet. På de rødbrune gulvflisene er grunderingen bare delvisdekket av et mørkere fargelag, også i karnasjonen, håret og på lendeledet skinner den gjennom. Grunderingsfargen kan også sees i den mørke bakgrunnsfargen og i den kubiske krakken til Kristus, samt i nisjen og kongemonogrammet på høyre side.

4.5 Undertegninger

Det er ikke funnet undertegninger på maleriet, hverken med røntgen, IR-fotografi eller med det blotte øyet. Kunnskap om 16/1700-talls maleteknikk gjør det likevel sannsynlig at kunstneren har tegnet opp motivet på forhånd. Motivet er basert på et ukjent forelegg, som antakelig er det samme som er benyttet på flere andre malerier med samme motiv (von Achen 1988, 47-8; 2010, 86).

4.6 Fargelag

Maleteknikken er additiv, det vil si at maleriet er bygget opp med stadig lysere farger på mørk grundering. Grunderingsfarge er dermed viktig for det ferdige resultatet. Paletten er preget av bruntoner, detaljer i oker, blå og rød i bakgrunnen. Kristusfiguren er holdt i hvitt og karnasjonsfarge, med innslag av gul på tornekrone, kornaks og i glorien, rødt på detaljer i ansiktet, lancesår og blod. De ulike elementenes bunnfarger er stort sett malt direkte på grunderingen, denne type teknikk med *utsparinger* er svært typisk for 16/1700-tallets maleteknikk. Lagstrukturene er nokså enkle, med to til tre lag maling på toppen av grunderingen. Fine detaljer er malt med tynn pensel. Fargelagene dekker ikke oppspenningskantene, men ligger nokså kant i kant med blindrammen, men noe forskjøvet i øvre del der maleriet er «trukket» litt til høyre. Det sorte skriftfeltet i nedre del er malt på den røde grunderingen. Bokstavene er malt oppå den sorte fargen i okergult med tydelige penselstrøk. Maleriet er fernissert.

5 Tilstand og tidligere behandling

Spor på maleriet viser at det har blitt behandlet tidligere, men det er ikke funnet gamle restaureringsrapporter eller annen dokumentasjon. Vedlegg 10.2 gir en fotografisk oversikt over maleriets tilstand før behandling.

5.1 Pynteramme

Pynterammen hadde flere skader og eldre reparasjoner. Den ser ut til å ha blitt overmalt med bronsemaling minst en gang. Det er en splitt i nedre list fra venstre hjørne. Langs øvre kant hadde en 17 cm lang del løsnet. Langs venstre langside var det en sprekk på 25 cm og en bit på 5 cm var løs. Begge disse skadene hadde rester av sekundært kitt og bronsemaling i sprekken og må derfor ha vært der før rammen ble overmalt. Rester av kitt på lerretets oppspenningskanter viser at rammen har blitt reparert uten først å ha blitt demontert. En løs del på øvre venstre kant var festet med flere moderne spiker (Fig. 8, B). Rammen er delvis overmalt med bronsemaling. Denne dekker flere eldre hakk og skader i forgylling og grundering. I tillegg er også blindrammens ytterkanter og deler av oppspenningskantene, som ikke var dekket av pynterammen, malt med bronsemaling (Fig. 9). Det er også flekker av denne malingen på maleriets overflate, noe som tyder på at rammen er overmalt uten først å ha blitt demontert.

I tillegg til disse eldre skadene, hadde listene nyere skader som ikke var forsøkt utbedret. Dette var løs maling, manglende deler og sprekker i treverket. I tillegg til to ulike typer eldre, smidde spikere (Fig. 8, A og C) hadde pynterammen også flere moderne spiker (Fig. 8, B).

5.2 Blindramme

Blindrammen var stabil og hadde ingen spor etter tidligere strukturelle behandlinger. Langs overgangen mellom blindramme og lerret var det mye smuss og støv. Blindrammen hadde også flueskitt, døde insekter og hvite muggflekker.

De eksponerte delene av blindrammen er dekket med et tynt lyst lag, som har en gulaktig farge i UV-lys (Fig. 5). Dette laget dekker også kantene av lerretets bakside og et felt på midten av maleriets bakside og antas å være sekundært. Med unntak av den indre kanten av blindrammen mot baksiden av maleriet, er det lyse laget overmalt med grå maling av samme type som dekker ytterkantene av oppspenningskantene og pyntelistene. Det er derfor sannsynlig at alt dette ble malt samtidig. Langs ytterkantene av blindrammen, med unntak av øvre kant, er gråfargen dekket med bronsemaling av samme type som er benyttet på pynterammen. Blindrammen er umalt under maleriets oppspenningskanter. I øvre rammeliste var det en moderne øyeskrue med hyssing. Det er flere eldre hull ved midten av øvre kant som kan stamme fra eldre oppheng.

5.3 Lerret

Røntgenundersøkelsen av lerretet viste at det var i god stand uten vesentlige brudd på fibrene (Stein 2014). Lerretet trengte derfor ikke stabiliserende behandling i form av dublering eller forsterking av samtlige oppspenningskanter.

Lerretet hadde mange deformasjoner og utilstrekkelig oppspenning (Fig. 3). Den mangelfulle oppspenningen skyldtes i hovedsak at øvre lerrete kant hadde løsnet fra blindrammen og kun var festet med i tre punkter med trepugger. Øvre kant hadde i tillegg hatt en sekundær oppspenning med moderne metallstifter, men også denne hadde løsnet fra blindrammen (Fig. 11).

Oppspenningskanten hadde flere hull og skader. Også nedre kant hadde sekundære stifter i tillegg til trepluggen. Nedre kant hadde lerretet tilstrekkelig feste til blindrammen, men flere steder langs langsiden så det ut til å være fiksert av grundering og bronsemaling fra pyntelistene heller enn trepluggen. Oppspenningen var derfor ikke tilstrekkelig stabil.

Det var hvite muggflekker i nedre kant på lerretets bakside. Disse hadde slått igjennom til forsiden. Baksiden var svært skitten og lerretet hadde flere fuktskjolder og flekker synlig fra baksiden (Fig. 2). Overgangen mellom lerretet og blindramme var malt med en lys farge, også nevnt under 5.2. Denne malingen ligger også i et felt på midten av lerretet.

5.3.1 Gamle riftreparasjoner

Maleriet hadde tre gamle riftreparasjoner. Behandlingsmetoden er nokså lik: grove lerretslapper var festet til baksiden av lerretet med et tykt og stivt klebemiddel, antakelig voks. To av disse var stabile.

I nedre høyre hjørne (sett fra baksiden) var det festet en lapp på 15,5 x 4,5 cm. Reparasjonen var svært skjemmende fra forsiden. Overmalingen dekket over original maling og reparasjonen forårsaket store deformasjoner i lerretet, noe som er særlig tydelig på fotografiet tatt i skarpt sidelys (Fig. 3).

Lappen var dekket av to lag maling: først en grågrønn og deretter en grønn maling direkte på det skadde området. Den grønne malingen løste seg i varmt vann og var antakelig limbasert. Hullet i lerretet var fylt med grått kitt. Dette lå også delvis på forsiden av maleriet. Kittet var løselig i etanol og ble antatt å være harpiksbasert. Fra forsiden var det skadde området fylt med lyst kitt og deretter overmalt med sort farge. Begge deler løselig i etanol.

Det var også to gamle hullreparasjoner i øvre, midtre del av lerretet. Disse var dekket av blindrammen og kun fylt med brunt kitt.

5.3.2 Nyere rifter

Det var tre rifter i lerretet som ikke var reparert tidligere (Fig. 12). Årsaken til disse har antakelig vært mekanisk påvirkning og ikke svekkelse av fibrene i lerretet.

5.4 Malinglag

Grunderingen var pulverisert i de områdene der den var eksponert. I områder der maling manglet, hadde også grunderingen løsnet fra lerretet.

Maleriet hadde mye løs maling. Store partier var preget av svært stive oppskallinger, særlig i nedre del av tekstfeltet. I dette området var det meste av original grundering og malinglag borte og nederste linje av tekstfeltet var derfor tapt. Overflaten var kun dekket av en sekundær, sort maling. Undersøkelser med røntgen viste at kun fragmenter av teksten var bevart under overmalingen (se Stein 2014). På venstre side kunne imidlertid deler av det første ordet avdekkes ved fjerning av overmaling: «An..» (Fig. 14). Den originale malingen i de tilstøtende områdene var svært oppbrutt og preget av stive krakeleringer. Den dårlige tilstanden kan skyldes en tidligere fuktskade. De mørke fuktskjoldene på baksiden av maleriet viser at maleriet har vært utsatt for fuktighet (Fig. 2). Hvite muggflekker i nedre del av maleriet tydet også på en forhøyet fuktighet.

Maleriet hadde mange eldre overmalinger og retusjer, de fleste i sammenheng med eldre rift- og hullreparasjoner og oppå eldre malingtap. Noen overmalinger var så misfargede at de virket

skjemmende på motivet. På UV-opptaket kan overmalte områder sees som mørkere flekker (Fig. 4). De fleste overmalingene lå oppå fernissen og fremstod som særlig mørke på UV-bildet. I andre områder var overmalingene dekket av ferniss. Dette og ulik løselighet gav grunn til å tro at overmalingene er utført i flere omganger. Nedre del av tekstfeltet og overmalingene rundt reparasjonen i nedre venstre hjørne (sett forfra) skilte seg klart ut ved at de så lett kunne løses i etanol. De antatt eldre overmalingene var tungt løselige, antakelig utført med oljemaling, og kunne ikke fjernes uten å skade original bemaling.

Maleriet var skittent og hadde minst to lag med nedbrutt og ujevn ferniss. I UV-lys hadde overflaten en blå-grønn fluorescens (Fig. 4). Det så ikke ut til å være ferniss der pynterammen har dekket maleriet, noe som indikerer at den nåværende fernissen er påført mens rammen var på. I nedre del av skriftfeltet dekket den sekundære sorte malingen fernissen.

Det øverste fernisslaget løste seg i alkohol, noe som tyder på at det var en naturlig harpiksferniss. Etter rensing av ferniss lå det igjen et ujevnt og skittent fernisslag flere steder. Dette hadde en blåaktig farge i UV-lys og var ikke løselig i alkohol. Muligens var dette rester av en eldre ferniss som har vært forsøkt fjernet ved en tidligere behandling. På grunn av løseligheten antas det å ha vært en eldre oljeferniss og/eller rester av lim på overflaten.

6 Oppsummering av tilstand og vurdering av konserveringstiltak

Motivgruppen som maleriet er en del av er en kilde til Norges kultur- og religionshistorie fra tiden da det ble malt. Motivets kan også sies å være et særskilt dansk-norsk fenomen. Maleriets endringshistorikk ble derfor ansett som bevaringsverdig. Maleriet har også en stor verdi i kunstteknologisk sammenheng, som et sjeldent intakt eksempel på sen 1600/tidlig 1700-talls maleteknikk og praksis i Norge. Maleriet har aldri vært demontert fra blindrammen og den opprinnelige oppspenningen med treplugger ble vurdert som så intakt og sjelden at det var ønskelig å bevare denne.

I behandlingsforslaget ble det derfor anbefalt at kun skader som direkte svekket maleriets stabilitet og ville kunne føre til tap av originalt materiale, skulle utbedres. Dette omfattet riftene og den eldre reparasjonen i nedre venstre del av maleriet, løs og oppskallet maling og den manglede oppspenningen av øvre del av lerretet. Det ble besluttet å bevare to av de tre eldre reparasjonene, som ble vurdert til å være stabile, samt deformasjoner i lerretet som ikke ville kunne utbedres uten å demontere lerretet fra blindrammen. Vektlegging av maleriets kildeverdi førte også til at den manglede teksten i nedre del av tekstfeltet ikke ble rekonstruert. En gjenstand representerer ulike historiske tilstander, og i denne sammenhengen kan senere tilføyelser og reparasjoner ha historisk interesse. Vi vet ikke når eller nøyaktig hvorfor teksten gikk tapt, men ut i fra avdekkinger og røntgenbilder, samt komplette tekstfelt på andre og svært like verker, vet vi hva som opprinnelig har stått der (eks Fig. 6).

7 Behandling

Se vedlegg 10.4 for beskrivelse av alle materialer og metoder benyttet i behandlingen. Se vedlegg 10.3 for kartlegging av behandlede områder.

7.1 Pynteramme

Pynterammen ble demontert før konservering av selve maleriet. Løs maling på nedre kant ble festet med et vannbasert lim laget av akrylkopolymer. Oppskallingene ble så lagt ned med en fuktet bomullspinne.

Løse deler og sprekker ble limt med harelím. Falsen ble rensset for muggflekker og smuss med etanol på bomullspinne. Overflaten ble rensset for støv med polyuretansvamper. Hull og skader som var godt synlige fra betrakteravstand ble utbedret: små skader ble kittet med hvitt kitt fra Modostuc, større skader ble fylt med Liberon trekitt. En manglende del på venstre side ble erstattet med balsatre festet med harelím. Hullene langs ytterkantene, der de eldste spikerne satt, ble bevart. Kittede områder og andre synlige skader ble isolert med Paraoloid B72 (10 % -løsning) og retusjert med Maimeri restauro retusjeringsmaling i trateggio-teknikk.⁵

Rammen ble remontert med tynne messingskruer. Skruer ble valgt for ikke å belaste maleriet med hammerslag og for å gjøre fremtidig demontering enklere. De eldste festepunktene i listene og langs blindrammes ytterkanter ble gjenbrukt. Flere av hullene i listene måtte åpnes med trebor slik at skruene fikk passasje.

7.2 Blindramme

Blindrammen ble rensset for støv med pensel og støvsuger. Mugg ble fjernet med etanol på bomullspinne. Smuss mellom lerret og blindramme ble fjernet ved å lirke forsiktig med en avrundet trepinne.

7.3 Lerret

7.3.1 Rensing av bakside

Baksiden ble rensset med støvsuger og pensel, deretter med polyuretansvamper.

7.3.2 Forsterking av øvre oppspenningskant

Øvre kant ble løsnet helt fra blindrammen. Dette innebar fjerning av tre originale trepulgger. Spiker av nyere dato ble også fjernet. Hvitt kitt og bronsemaling ytterst på oppspenningskanten ble tynnet med skalpell. Oppspenningskanten ble planert.

Det ble brukt polyesterseilduk til kantforsterkingen. Dette tekstilet har gode mekaniske egenskaper, og det strekker seg lite i forhold til linlerret. Seilduken ble frynset langs den kanten som skulle ligge lengst inn på maleriet og frynsene ble ytterligere tynnet med skalpell slik at det nye lerretet ikke skulle gi deformasjoner på maleriets forside.

Polysterseilduken ble satt inn med Lascaux akrylleber (303 HV/498 HV i forholdet 1:1). Etter tørking av limet ble polysterseilduken festet til øvre oppspenningskant med varmeskje. Materialene ble valgt på grunn av god langtidstabilitet og metoden er reversibel.

⁵ Retusjeringsteknikk der tynne linjer i ulike farger malt inn. På avstand blander fargene seg optisk og det retusjerte området fremstår som integrert. På nært hold kan retusjen skilles fra omkringliggende farger.

7.3.3 Reparasjon av nye rifter

Tre rifter ble reparert ved gjenveving av de brutte lerretstrådene. Trådene ble limt med polyamid-sveisepulver som ble smeltet inn i skjøtene med varmenål. I tillegg ble det festet lintråder tvers over de reparerte områdene for ytterligere forsterking. Reparasjonene ble utført under mikroskop og områdene ble planert etter reparasjon.

7.3.4 Bearbeiding av gamle reparasjoner

Tre av de eldre reparasjonene ble utbedret.

Lappen nede i venstre hjørne (sett forfra) ble fjernet med skalpell (Fig. 13). Sekundær maling og kitt under lappen ble fjernet med en gel laget av etanol. Rifttområdet ble planert med lett fukt og press. På forsiden av maleriet ble sekundært kitt og overmaling fjernet med etanol og etanol gel slik at bevarte deler av teksten på nederste linje ble avdekket (Fig. 14).

Nye tråder ble skjøtt på de gamle brutte trådene ved hjelp av sveisepulver aktivert med varmenål. I tillegg ble en lapp av tynn polyestertekstil belagt med to lag akrylkleber (303 HV/498 HV i forholdet 1:1) lagt på fra baksiden med varmeskje. Dette tekstilet ingen vevretning, slik at de mekaniske egenskapene er like i alle retninger, noe som minsker risikoen for at deformasjoner skal oppstå på forsiden av maleriet.

De to hullene i øvre del av lerretet ble reparert etter at maleriet ble løsnet fra blindrammens øvre kant. Sekundært, brunt kitt ble fjernet med skalpell og hullene ble så dekket av kantdubleringslerretet.

7.3.5 Ny oppspenning

Lerretets øvre del ble festet til blindrammen med galvaniserte stifter med et mellomlegg silikonbelagt polyesterfilm. I tillegg ble den originale oppspenningen forsterket med samme metode.

7.4 Malinglag

7.4.1 Konsolidering

Ulike konsolideringsmidler ble testet.⁶ Det som fungerte best var en ufortynnet løsning Lascaux Medium for Konsolidering (LMK). Etter påføring av limet med spisspensel og påfølgende tørking i ca 20 minutter, var det mulig å mykne oppskallingene med varmeskje og legge dem i kontakt med lerretet. Dette fungerte godt på løs maling de fleste steder.

Ulike metoder ble testet for å forsøke å mykne de stiveste oppkallingene før konsolidering.⁷ Ut i fra testene var det ikke var mulig å mykne disse uten at malingen svullet eller endret farge (*blanching*). Det ble derfor besluttet å benytte ren LMK i disse områdene også til tross for at ikke alle deformasjonene i malinglaget kunne fjernes. Det vil være en risiko for at denne type oppskallinger kan komme tilbake, særlig dersom klimaet er ustabil eller for tørt.

⁶ Tester: Lascaux medium for konsolidering og vann (1:1), Paraloid 10 % i Shellsol A og Beva gel 1:1 i White spirit

⁷ Tester: deionisert vann på trekkpapir, dekket med melinex (15/20/30/35/40 minutter) og deretter planert med vekter. Agar-vanngel (2g/100 ml) på overflaten (15/20/30/35/40 minutter) og deretter planert med varmeskje.

7.4.2 Rensing

Det øverste fernisslaget ble fjernet med etanol på bomullspinne. Rester av den eldre fernissen ble så fjernet med en gel av 2 % Pemulen med pH justert til 7.5 med natriumhydroksid. Overflaten ble retterrenset med vann (bufret til pH 7.5). Rester av lim på overflaten ble fjernet med ren aceton og etylacetat.

7.4.3 Fernisering, kitting og retusjering

En dammarferniss ble penslet på maleriet (20%-løsning). Denne fernissen ble valgt på bakgrunn av sine gode optiske egenskaper, dvs. evnen til å mette fargene og gi en helhetlig glans til maleriet. De største og mest fremtredende skadene ble så fylt med kitt av typen Modostuc. Det ble benyttet ulike farger på kittet: skadene i Kristus glorie ble kittet med original hvit Modostuc, i nedre del av tekstfeltet ble det benyttet Modostuc type *ibenholdt*, mens resten av skadene ble kittet med hvit Modostuc farget med løse pigmenter for å matche grunderingens farge. Det ble ripet inn krakelieringsmønster i kittingene. De kittede områdene ble isolert med en Paraloidferniss (10 % - løsning).

Retusjer ble utført med 10-20 % Paraloid B72 i metoxipropanol blandet med løse pigmenter. Det ble benyttet en begrenset og lysekte palett, og fargene ble blandet av maks 2-3 ulike pigmenter for å hindre lysnedbrytning og fargeendringer.⁸ Alle kittede områder ble retusjert, med unntak av sorte kittinger i nedre del av skriftfelt. I tillegg ble godt synlige skader og skjemmende eldre overmalinger retusjert.

Til slutt ble maleriet sprayfernissert med dammar (20 % - løsning).

7.5 Bakplate og nytt oppheng

En bakplate av kanalplast ble montert på baksiden av maleriet med metallbeslag. Et nytt oppheng av plastbelagt wire ble montert.

8 Anbefalinger

NIKU rapporterte observasjon av mugg på kunst og inventar i kirken, blant annet på Christian IVs syn (Ørnhøi 2012). Det ble anbefalt klimaregistrering i et år og deretter vurdering av klimaforbedrende tiltak på bakgrunn av resultatene. Selv om mugg nå er fjernet fra maleriet, vil det kunne bli et tilbakevendende problem dersom luftfuktigheten i kirken er for høy.

⁸ Bayer Ferroxx-sort, bensort, kadmiumpigmenter (gul, rød og orange), ultramarin, koboltblå og titanhvitt.

9 Litteratur

Johannsen, H. (1983) "Den ydmyge konge. Omkring et tabt maleri fra Christians IV.s bedekammer i Fredriksborg slotskirke" i *Kirkens bygning og brug: studier tilegnet Elna Møller*, s. 127-152

Riksantikvarnes arkivalia: A 210 Valle Kirke

Stein (2014) «A210 Valle kirke. Røntgenundersøkelse av *Christian IVs syn*, et lerretsmaleri fra etter 1625», *NIKU Oppdragsrapport 15/2014*.

Tollnes, R.L. (1982) "Kong Christian 4., 30-årskrig – og Vestfold fylke", *Vestfoldminne*, s. 29-38.

Von Achen, H. (2010) «*Kom steenigt Hierte, see* - Andaktsmotivene *Christian IVs syn* og *Pasjonsviseren* og luthersk pasjonsfromhet i den 17. og 18. århundres Danmark-Norge» i *Religiøs tro og praksis i den dansk-norske helstat fra reformasjonen til opplysningstid, ca. 1500-1814*, (red.) Amundsen; A.B. og Langeland, H. Unipub, Bergen. s. 73-96

Von Achen, H. (1988) «Christian den 4.s fromhet: Personlighet og propaganda» i Årbok, Foreningen til Norske fortidsminnemerkeres bevaring, 142. årgang. s. 39-62

Wallert, A. (2001) *Still Lifes: Techniques and Style. The examination of paintings from the Rijksmuseum*, Waanders Publishers, Zwolle

Ørnhøi (2012) «A210 Valle Kirke, Lindesnes kommune, Vest-Agder. Tilstandsregistrering av kunst og inventar», *NIKU Oppdragsrapport 186/2012*

10 Vedlegg

10.1 Illustrasjoner

Fig. 1 Maleriet før behandling (foto: Birger Lindstad, 2013)

Fig. 2 Baksiden før behandling (Foto: NIKU, 2013)

Fig. 3 Maleri før behandling i skarpt sidelys (Foto: NIKU, 2013)

Fig. 4 UV-fotografi før behandling (Foto: NIKU, 2013)

Fig. 5 UV-fotografi av baksiden før behandling (Foto: NIKU, 2013)

Fig. 6 Christian IVs syn, NF.1902-046. (Foto: Norsk Folkemuseum/Lone Ørskov, u.d.)

Fig. 7 Originale treplugger langs øvre blindrammekant

Fig. 8 Ulike spiker og plugger funnet på maleriet

Fig. 9 Øvre høyre oppspenningskant

Fig. 10 Pynteramme før demontering

Fig. 11 Øvre oppspenningskant før behandling

Fig. 12 Rift i lerret før behandling, baksiden

Fig. 13 Fjerning av gammel reparasjon i nedre høyre hjørne (sett fra baksiden)

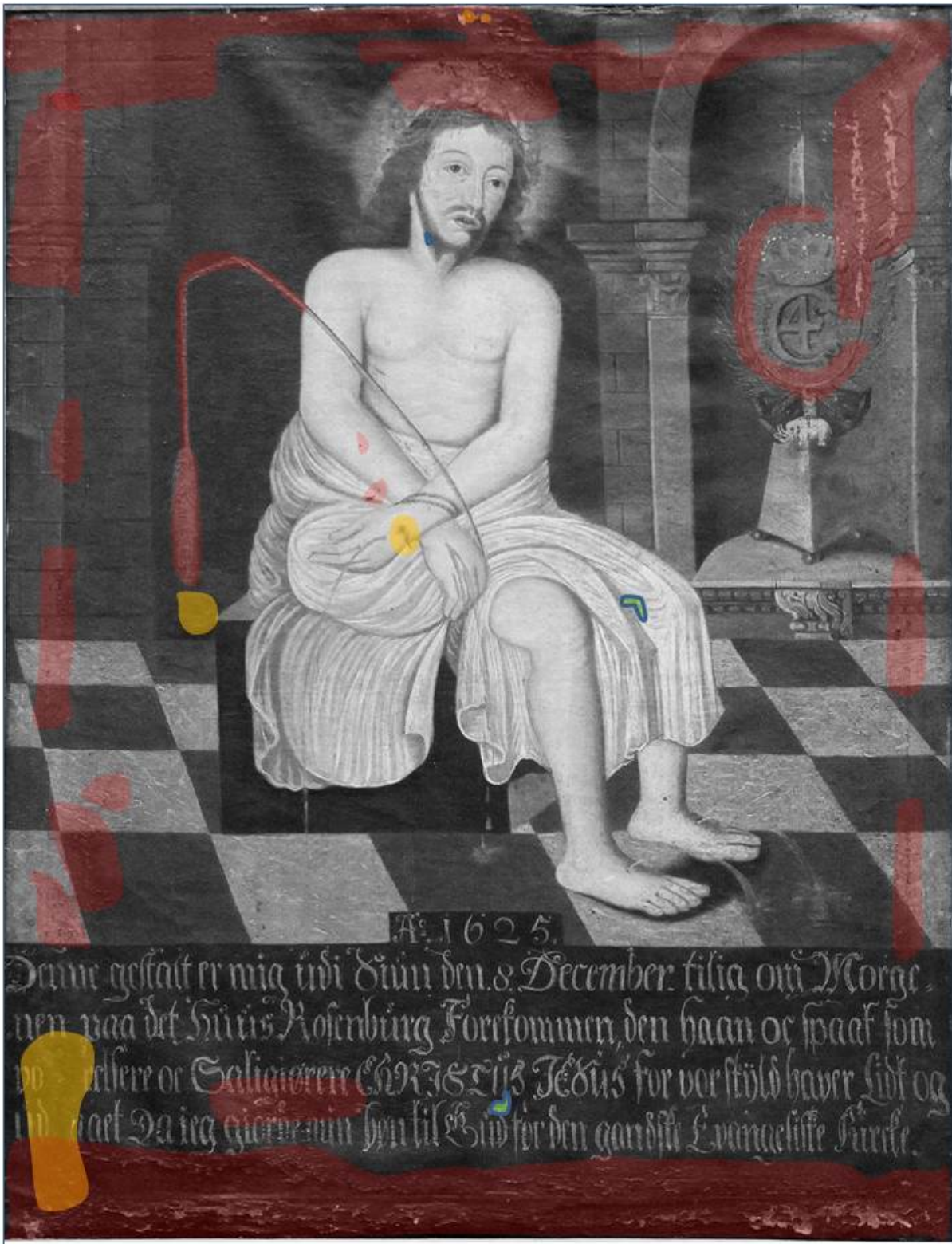

Fig. 14 Nedre, venstre del av tekstfeltet før fjerning av overmaling

Fig. 15 Maleri etter behandling (foto: Birger Lindstad, 2015)

10.2 Kartlegging av skader før behandling

- Eldre hullreparasjoner
- Svært stive oppskallinger
- Rifter

10.3 Behandlede områder

■ Riffreparasjon
■ Kittede og retusjerte områder

■ Retusjer (uten kitting)

10.4 Produktliste

Tiltak	Metode	Materialer Handelsnavn	Materialer (kjemisk sammensetning)	Område
Rensing av bakside	Tørr-rensing. Pensel og støvsuger			Bakside
Tørrrensing	Polyuretan- svamper			Bakside, pynteramme
Smuss- og fernissrens av forside	Våtreng med bomullspinne	Etanol	Destillert sprit C_2H_5OH	Hele forsiden
Rensing av eldre fernisslag	Gel på ført med pensel og fjernet med bomullspinne. Etterrenset med destillert vann	Pemulen TR2 2 % i destillert vann. Ph justert til 7.5 med triethanolamin (TEA)	Pemulen: Polymert fortykningsmiddel. TEA: $C_6H_{15}NO_3$	Rester av eldre fernisslag som lå ujevnt over store deler av forsiden
Festing av løs maling	Vannbasert lim påført med spisspensel, delvis under mikroskop	Lascaux medium for konsolidering	En vannbasert dispersjon av en akryl copolymer	Hele maleriet
Forsterking av øvre oppspenningskant	Lim påført polyesterseilduk som deretter ble festet til originallerret med varmeskje	Lascaux akrylleber 303 HV og 498 HV samt polyesterseilduk	Varmeaktiverbart akrylat i dispersjon, syntetisk lerret	Øvre oppspenningskant
Fjerning av overmaling	På bomullspinne	Etanol	Destillert sprit C_2H_5OH	I nedre del av maleri
Fjerning av overmaling	Etanol-gel påført med pensel, fjernet med bomullspinne og etterrenset med ren etanol	Etanol, Carbopol, Etomeen C12	Destillert sprit C_2H_5OH . Carbopol: polymert fortykningsmiddel. Etomeen C12: Cocobis(2- hydroxyethyl)amine	Eldre riftreparasjon i nedre høyre hjørne (fra baksiden)

Tiltak	Metode	Materialer Handelsnavn	Materialer (kjemisk sammensetning)	Område
Reparasjon av hull/rift	Hollytex belagt med akrykleber lagt på fra baksiden med varmeskje	Hollytex 34 g/m. Lascaux akrykleber 303 HV og 498 HV	Tynt polyestertekstil uten fiberretning. Varmeaktiverbart akrylat i dispersjon	Forsterking av riftreparasjon i nedre høyre hjørne (sett fra baksiden)
Reparasjon av rifter	Ny lerretstråder festet til de gamle med varmeaktiverbart pulver og varmenål	Lascaux sveisepulver. Lerretstråder fra linlerret	Polyamid varmeaktivert sveisepulver	Fire rifter
Retusjeringsferniss	Med pensel	Dammar 20 % i White spirit og etanol	Naturlig harpiks. Petroleumdestillat C ₉ -H ₂₀ . Destillert sprit C ₂ H ₅ OH	Hele forsiden
Kitting	Kitt påført lokalt med spatula	Modostuc	Ferdigblandet kitt av kalsiumkarbonat og bariumsulfat i fargene <i>hvit</i> og <i>ibenholdt</i> . I tillegg ble <i>hvit</i> blandet med løspigmenter	I skader /avskallinger
Retusjering	Med liten pensel i skadeområder	Paraloid B72 10-20 % i metoxypropanol/ Lysekte pigmenter i pulverform	Syntetharts, copolymer av etylmetakrylat og metylakrylat. 1-metoxy-2-propanol C ₄ H ₁₀ O ₂	I skader /avskallinger
Oppspenning av lerret på blindramme	Stiftet med stiftepistol	Galvaniserte stifter		Oppspenningskantene
Oppspenning av lerret på blindramme	Små biter lagt mellom lerret og stifter ved oppspenning	Silikonbelagt polyesterfilm	Melinex	Oppspenningskantene
Sluttferniss	Sprayet på	Dammar 20 % i White spirit og	Naturlig harpiks. Petroleumdestillat. Destillert sprit	Hele forsiden

Tiltak	Metode	Materialer Handelsnavn	Materialer (kjemisk sammensetning)	Område
		etanol	C ₂ H ₅ OH	
Reparasjoner av pynteramme	Oppvarmet og påført med pensel	Harelim	Naturlig animalsk lim	Pynteramme
Reparasjoner av pynteramme	Påført med spatel	Liberon trekitt	trefibre, akrylharpiks og lysekte fargestoff. Produktet er vannbasert	Rekonstruksjon av manglete deler på pynteramme
Reparasjoner av pynteramme	Skåret til og montert med harelim	Balsatre	Et lett og mykt trevirke	Rekonstruksjon av manglete deler på pynteramme
Isolering av kitt	Ferniss påført med spisspensel	Paraloid B72 20 % i metoxypropanol	Syntetharts, copolymer av etylmetakrylat og metylakrylat. 1-metoxy-2-propanol	Kittede områder på pynteramme
Retusjering av pynteramme	Retusjeringsmaling påført med spisspensel	Maimeri Restauro	Pigmenter bundet i mastikharpiks	Kittede områder og synlige skader på pynteramme
Ny baksidebeskyttelse	Plate festes til blindrammens bakside	Kanalplast	Polycarbonat	Baksiden
Nytt oppheng	Plastbelagt wire med wirelås			Baksiden

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 9/2015

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 934 66 230

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 922 89 252

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 25
7013 TRONDHEIM
Telefon: 922 66 779 /
405 50 126

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00